

“FITRATNING “OILA” ASARIDA TARBIYA MASALALARI”

Temirov Rahmatulla Ismatulla o‘g‘li, Buxoro davlat pedagogika instituti, Pedagogik ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi, temirovrahmatulla@gmail.com
Maxmudova Gulchirov Maxsud qizi, Buxoro davlat pedagogika instituti Pedagogika talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning “Oila” asarida keltirilgan bola tarbiyasi, uning ruhiy va jismoniy jihatdan kamol topishi hamda oila qurish masalalari haqida, shuningdek, inson hayoti davomida axloqning qanchalik darajada muhim ekanligi, hozirgi yosh yigit-u qizlari

miz oila qurishdan oldin nimalarga ahamiyat berishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Axloq, aqliy tarbiya, axloqiy tarbiya, badan tarbiya, jismoniy tarbiya, jadid, rivoyat, sahoba, ta‘lim.

Аннотация: В этой статье в книге Абдурауфа Фитрата «Семья» рассматриваются вопросы воспитания ребенка, его умственной и физической зрелости, построения семьи, а также то, насколько важна нравственность в жизни человека, и что следует учитывать нашим юношам и девушкам перед созданием семьи состоялось.

Ключевые слова: Мораль, умственное воспитание, нравственное воспитание, физическое воспитание, физическое воспитание, традиция, повествование, товарищи, воспитание.

Annotation: This article discusses the issues of raising a child, their spiritual and physical development, and starting a family, as presented in Abdurauf Fitrat's work "Family", as well as the importance of morality throughout a person's life, and what our young men and women today value before starting a family.

Key words: Morality, mental education, moral education, physical education, physical education, tradition, narrative, companions, education.

Kalit so‘zlar: Axloq, aqliy tarbiya, axloqiy tarbiya, badan tarbiya, jismoniy tarbiya, jadid, rivoyat, sahoba, ta‘lim.

Kirish: Bilamizki yurtimiz mustaqillikka erishgach, 1998- yil “Oila”, 2012-yil esa “Mustahkam oila yili” deb e‘lon qilindi. Bu albatta, jamiyat taraqqiyotining bosh bo‘g‘ini bo‘lmish Oila ekanligi, oiladagi muhit esa millat taraqqiyotining muhim tarkibiy asosi ekanligidan dalolatdir. Ushbu muhim jihatni esa Buxorolik ma‘rifatparvar, professor Abdurauf Fitrat o‘zining “Oila yoki oila boshqarish tartiblari” asarida birgina islomiy oila timsolida anglatgan.

Abdurauf Abdurahim o‘gli 1886-yil (hijriy 1304) Buxoro shahrida Abdurahim savdogar oilasida tug‘ilgan. Abdurauf Abdurahim o‘glining adabiy taxallusi Fitrat bo‘lib, bu so‘z “tug‘ma iste‘dod”, “insonga Alloh bergan yaratuvchilik qobiliyati” ma‘nolarini anglatadi. Zamondoshlarining guvohlik berishicha, talabalik yillari Mijmar (yoqimli hid taratguvchi cho‘g‘don) taxallusi bilan ham g‘azallar bitgan. Abdurauf Fitrat dastlab mahalla maktabida, so‘ngra Mir Arab madrasasida tahsil olgan.

Fitratning otasi savdogarchilik bilan mashg‘ul bo‘lgan, ammo ziyoli shaxs edi. Shuningdek, u kishi dindor, o‘qimishli, olam kezishni, tijoratni yaxshi ko‘rganlar. Onasi Mustafibi bo‘lib u kishini oilda Bibijon deb ham atashgan. Mustafibi noziktab ayol bo‘lib,

farzandlar ta'lim-tarbiyasi bilan, asosan, shu kishi shug'ullangan. Chunki u kishi bolalarining savodli, bilimdon kishilar bo'lib yetishishlari uchun harakat qilgan. Aynan shu sabab ham Onasining ta'sirida Abduraufda she'r zavqi uyg'ongan va u bolaligidanoq badiiyat dunyosiga yaqinlashgan.

Fitrat qarashlarida islomiy oila mohiyatini anglash bo'lgani uchun oilada millatning qadri va sha'nini belgilovchi harakatlar, avvalo, er va xotinning iffat va diyonati bilan bog'liq ekanini hayotiy misollar bilan tushuntiradi. Er-xotinlikning birinchi sharti va oxir-oqibati farzand ekan, bu maqsadga erishish vositasi va sababi visoldir. Visol ishtiyoqi yoshlarda ertaroq tug'ilishiga qaram asdan «hakimlar erkaklarga 23 yoshdan oldin uylanmaslikni va qizlarga 18 yoshdan oldin turmushga chiqmaslikni maslahat beradilar». Abdurauf Fitrat ushbu «maslahat»ning ham fiziologik va genetik, gigiyenik va sihattalab maqsadlariga qaratilganini eslash barobarida oilaning sog'lom va barkam ol farzand yetishtirishdagi vazifalarini erinmay birm a-bir uqtirib o'tgan. Oilani janjal, fisq, xiyonat va, boringki, taloq kabi kushandalardan saqlab turuvchi vosita madoradir, ya'ni er-xotinning murosasidir. Tabiiyki, tartibli oilada nikoh, homiladorlik va uning nihoyasi farzanddir.

Bilamizki, Fitrat o'zining ba'zi asarlarida kishining har tomonlama kamol topishi uchun axloqiy tarbiya muhim ahamiyat kasb etishi haqida ta'kidlab o'tgan. Shu sabab u o'zining qarashlarida fikriy va jismoniy tarbiya bilan birga, axloqiy tarbiyaga ham juda katta e'tibor bilan qaradi. Shu o'rinda Abdurauf Fitrat xalqning baxtli yoki baxtsiz bo'lishi haqida gapirar ekan, buning asosiy sababi bolalikda oiladan olingan tarbiya deya quyidagi fikrni ilgari suradi: "Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib izzat hurmat topishi, jahongir bo'lishi yoki zaif bo'lib xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e'tibordan qolib, o'zgalarga tobe va qul, asir bo'lishi ularning o'z ota-onalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bog'liq". Aynan shu fikr asosida Fitrat oilaviy munosabatlarni to'g'ri yo'lga solish hamda go'zal insoniy fazilatlarni oiladan boshlab shakllantirish xususidagi g'oyalarni o'zida mujassamlashtirgan "Oila yoki oila boshqarish tartiblari" nomli asarni yaratdi. Ushbu asar 1914-yilda yaratilgan bo'lib, unda tanqidiy ruh va da'vat ruhi kuchlidir. Chunki o'sha davrdagi tuzum shunday ruhda yaratiladigan asarlarga ehtiyoj sezgan edi. Asar falsafiy-axloqiy turda yaratilgan bo'lib, 1915-yilda Mirzo Abduvohid Munzim tomonidan nashrga tayyorlangan, 1916-yilda esa Bokuda nashr etilgan. Adib ushbu asar orqali Turkiston aholisi uchun o'ziga xos qo'llanma yaratishni maqsad qilgan. Fitratning "Oila" asari ikki qismdan iborat bo'lib, birinchi qismida uylanish xususida so'z yuritilsa, uning ikkinchi qismida farzand tarbiyasi haqida so'z boradi.

"Oila" asarining birinchi qismi haqida so'z borar ekan, bunda Fitrat bo'lajak er-xotin birinchi navbatda nimalarga e'tibor berishi, uylanmoq zarur bo'lganda qanday xotinni tanlash lozimligi, er-xotinning qanday yashamog'i, homiladorlik davri va shunga o'xshash yana bir qancha masalalarga to'xtalib o'tgan va ularning har biriga ijobiy yondashgan holda fikr yuritgan. Xususan, asarning birinchi qismida uylanish haqida so'z borganda Fitrat erkak kishini fahsh ishlardan qaytarishga da'vat etib bir qancha rivoyatlarni keltirib o'tadi. Masalan, asarning uylanish va uylanmaslik xususida so'z yuritilgan qismida Abdulloh ibn Ma'sud (u kishi sahoba bo'lib, 652-yilda vafot etgan) rivoyat qiladi:

"Nabiy (s.a.v.) marhamat qildilar: "Ey yoshlar, har birlaring nikohga kuchlaringiz yetsa uylaninglar, zero uylanish erkakni fahsh ishlardan saqlaydi va kimni nikohga kuchi yetmasa, u ro'za tutmog'i darkor, chunki ro'za shahvatni fahshga yaqinlashtirmaydi".

Shu bilan bir qatorda asarda keltirilishicha, bo‘lajak er-xotin turmush qurishdan oldin bir qancha masalalarga ahamiyat berishi kerak. Ya’ni uylanish uchun to‘rtta masalaga ahamiyat berish lozim: mol, nasab, husn va imon-u e’tiqod. Bunda birinchi navbatda uylanish orzusida bo‘lgan er-u xotinning mol (boylik)lari va nasablari taqriban bir xil bo‘lishi lozim. Aks holda, er bilan xotin bir-birlariga teng bo‘lmay, biri boy kalonzoda bo‘lsa, ikkinchi tomonni faqirlik va zoti pastlikda ayblab, hayotini mudom azobga qo‘yadi. Buning natijasi bo‘lsa, albatta, yaxshi bo‘lmaydi. Husn-u jamol masalasiga to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, bu insonning tashqi ko‘rinishi demakdir. Bilamizki, har bir insonning tabiati har xil, husn va jamolning ham ma’lum chegarasi bo‘lmaydi. Masalan, bir insonning nazarida xunuk ko‘ringan surat boshqa biriga yoqishi, uning dilini zabt etishi mumkin. Shu sabablar asarda keltirilgan holda, qiz va yigit bir-birini fotihadan oldin ko‘rib, yoqtirishi lozim degan xulosaga kelinadi. Aks holda bunday nikoh salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Hattoki, asarda qiz va yigit bir-birini ko‘rib, yoqtirganidan keyin turmush qurishi maqsadga muvofiq ekanligi haqida bir qancha rivoyatlar keltirilgan. Masalan, Abdurauf Fitratning ushbu asarida keltirilishicha, Al-Mag‘irat binni Sha’ba (u kishi sahobalardan biri bo‘lib, 660-yilda vafot etgan) “Mishkot al-maloyih”da rivoyat qiladi: “Men bir ayolga sovchilarimni yubordim. Hazrat Payg‘ambar eshitib so‘radilar: “Sen uni ko‘rdingmi?”. Men: “Yo‘q, - deb javob berdim. Hazrat buyurdilar: “Uni ko‘rgin, orangizda bu muhabbatga sabab bo‘lajak”.

Bilamizki, hozirgi davrda farzand tarbiyasi juda jiddiy va e’tiborga loyiq masalalardan biri bo‘lib, ko‘pgina manbalarda unga alohida urg‘u berib o‘tiladi. Xususan, ham shoir, ham yozuvchi adib va ma’rifatparvar jadid deya atalmish Abdurauf Fitrat ham o‘zining “Oila yoki oila boshqarish tartiblari” nomli asarining ikkinchi qismida shu borada fikr yuritgan. Va yuqoridagi ma’lumotlarda aytib o‘tilgani kabi asarning ikkinchi qismida farzand tarbiyasi haqida so‘z boradi. Asarning ikkinchi qismida farzand tarbiyasidan tashqari bolaga beriladigan badan tarbiyasi, aqliy va axloqiy tarbiya, qizlarning ilm olishi, yetimlarning haq-huquqlari haqida ham bir qancha so‘z borgan.

Fitrat oila tarbiyasi va jamiyatda ayollarning o‘rni, masalalariga ham alohida to‘xtaladi. Bola tarbiyasida onaning o‘rni juda kattaligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga tarbiyada oila, maktab va davlat hamkorligining zarurligini asoslaydi.

Asarda keltirilishicha, oilada er va xotin farzandli bo‘lguniga qadar faqat bir-biriga tirgak vazifasini bajaradi. Biroq bola ona rahmidan joy olgan zahoti, er va xotin bolaning nobud bo‘lishiga olib keladigan har qanday xatti-harakatlardan voz kechmog‘i kerakligi haqida aytib o‘tiladi.

Yuqorida keltirilgan fikrni tahlil qiladigan bo‘lsak, “bolaning nobud bo‘lishi” deganda, ko‘proq farzandning kelajakdagi tarbiyasi va uning natijasida yuzaga keladigan salbiy oqibatlar haqida so‘z yuritilyapti. Chunki hammaga ma’lumki, farzand tarbiyasi bu oddiy ish emas, albatta. Ota-ona hech qachon farzand tarbiyasida xatoga yo‘l qo‘yishi mumkin emas. Sababi, mening fikrimcha, farzand tarbiyasida yo‘l qo‘yilgan xatolik, kelajak poydevorini tiklashda yo‘l qo‘yilgan xatolik! Ushbu fikrimning izohi sifatida asarda keltirilgan bir fikrni ko‘rib o‘tadigan bo‘lsak, unda shunday deyilgan:

“Oiladagi eng og‘ir vazifa bola tug‘ilganidan keyingi farzand tarbiyasidir. Farzand tarbiyasi aslida ikki kalimadan iborat. Shuning uchun ham nazaringizda juda mayda muammodek ko‘rinadi. Lekin dono odamlar biladildiki, bani odamning siyosiy, diniy, ijtimoiy inqiloblarning asosi ana shu ikki so‘z-“bola tarbiyasi”dan iborat birikmaga bog‘liq”.

Badan tarbiyasining o‘ziga to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, xalqimiz orasida “Sog‘ tanda sog‘lom aql”- degan naql bor. Ya’ni bolaning aqliy jihatdan rivojlanishi uchun unda, avvalo, sog‘lom tan bo‘lmog‘i va tanning sog‘lom bo‘lishi uchun bolaning nafaqat ona qornidan boshlab ,balki chaqaloqlik davridan boshlab ham juda katta e’tibor qaratmoq lozim. Bilamizki, bizning xalqimiz bolani chaqaloqlik davrida beshikka bog‘lab qo‘yishadi. Va bunda bola ya’ni chaqaloq beshikka bog‘lab qo‘yilgan payti ko‘p yig‘lasa ba’zi bir shunday ayollar borki, darrov folbin-u yana qanaqadir duogo‘y ayollar oldiga bolalarini olib borishadi. Lekin bu ham jamiyatdagi qusurlardan biri sanaladi. Chunki ayollar bilishmaydiki, bolani beshikda bo‘lgan payti uni tinimsiz yig‘idan to‘xtatadigan narsa bu duoxon va folbin oldiga borish emasdir. Balkim, ayollarimizning bolani beshikka to‘g‘ri qo‘yib, bog‘lash qoidalarini bilmasliklari. Va bu haqida asarda shunday deyilgan:

“Balki yo‘rgakni qattiq bog‘lamasdan go‘dak qo‘llarini ochib qo‘yish lozim. Beshiklari ham zindondan qolishmaydi. Beshikda bolaning qo‘l-oyog‘ini shunday bog‘laymizki, bechora go‘dak qimirlay olmaydi. So‘ngra qo‘lini qalin gavrapo‘shlar bilan yopamiz.

Xulosa: jigarporamizni harakat, yorug‘lik va havodan, ya’ni inson hayoti uchun zarur bo‘lgan uchta asosiy narsadan mahrum qilamiz. Harakat badanga rohat beradi, hazm a’zolariga kuch bag‘ishlaydi. Harakatsiz odamlar, ko‘p o‘tirib ishlaydigan shaxslar zaif bo‘lib, hazm a’zolari ham yaxshi ishlamaydi. Ular kamqon bo‘ladilar”.

Shuningdek, Fitratning “Oila” asarida yetimning haq-huquqlari haqida so‘z borar ekan, odamzoti biror bir yetimni asrab oladigan bo‘lsa unga hech qachon yetim ekanligini eslatmasligi, ko‘nglini o‘ksitmasligi, balki unga o‘zining farzandlari kabi muomalada bo‘lishi lozimligi haqidagi bir qancha masalalar ko‘zda tutilgan. Shuningdek, yetimning haqqiga xiyonat qilmaslik, unga ziyon keltiradigan ishlarni qilmaslik nazarda tutilib, asarda Qur’oni karimdagi quyidagi An’om surasi, 152-oyat keltirilgan:

“Yetim moliga yaqinlashmang. Agarda yetim uchun eng yaxshi vosita bo‘lmasa”.

Shunday qilib, ushbu asarni o‘qigan holda bir to‘xtamga keladigan bo‘lsak, bu asar farzand tarbiyasi uchun har tomonlama foydalanishga arziydigan hamda mukammal manba bo‘la oladi.

Xulosa: Fitratnig “Oila” asari o‘z davrining va bugungi kun insoniyatining ma’naviy dunyosini boyitishda katta rol o‘ynaydi. Har qanday jamiyatda ham oila ijtimoiy taraqqiyot manbai va axloqiy tarbiya o‘chog‘i bo‘lib kelgan. Shuning uchun ham insoniyat ulug‘lari oilani nafaqat jamiyat, balki davlatchilik asoslarining qurilishida ham ilk maktab deb hisoblaganlar.

Mazkur asarni o‘qib chiqar ekanmiz, biz uning qanchalik darajada nafaqat bolaning aqliy, axloqiy va shunga o‘xshash boshqa tarbiya turlari uchun, balki kattalar ya’ni otanalar, turmush qurishi kerak bo‘lgan yosh yigit-u qizlarning hayoti va kelajagi uchun tarbiyaviy ahamiyatga molik ekanligini ko‘rib o‘tishimiz mumkin. Asardan yana bir shunday xulosa olishimiz mumkinki, har bir millatning tarixiy taraqqiyotini belgilab beruvchi ziyoli avlod aynan har tomonlama sog‘lom ijtimoiy muhitga ega bo‘lgan oilalarda tarbiya topadi, ulg‘ayadi hamda millat oldidagi muhim burchini o‘tay oladi.

Abdurauf Fitratning “Oila” asarining tarbiyaviy ahamiyati shunchalik muhimki, bu asar nafaqat o‘sha davr ya’ni yozilish davridagi jamiyatdagi axloqsizlik, tarbiyasizlik va yana shu kabi boshqa salbiy illatlarning oldini olishga qaratilgan, balki, bugungi kunda ham

Oila qurish hamda farzand tarbiyasi uchun muhim manba bo'lishi hech shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurauf Fitratning “Oila yoki oilani boshqarish tartiblari” asari. -Toshkent: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019. 12-, 27-, 29-, 70-, 82-, 139-betlar.
2. H.Boltaboyev. “Jadidlar. Abdurauf Fitrat”. -Toshkent: “Yoshlar” nashriyoti uyi, 2022. 3-5-betlar.
3. K.Hashimov, S.Nishonova. “Pedagogika tarixi”. -Toshkent”: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005. 223-bet.
4. https://sg.docworkspace.com/d/sINf5tJk7pP_2uQY
5. [https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Oila_\(asar\)](https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Oila_(asar))
6. M. Imamova. Oilada bolalarning ma'naviy axloqiy tarbiyasi — T. “O'qituvchi”. 1999
7. ABDURAUUF FITRATNING “OILA” ASARIDAGI MA'NAVIY-AXLOQIY QARASHLARI Saidova Parvina Mirzo qizi. Journal of Universal science research